

Олег Васюта

«ОЛЕГЪ ПОЯ ЗА СЫНА АСПИНУ ДЧЕРЬ»: ХТО З СИНІВ КНЯЗЯ ОЛЕГА ГОРИСЛАВИЧА ОДРУЖИВСЯ у 1108 році?

DOI: 10.5281/zenodo.7378966

© О. Васюта, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7515-9129>

Метою статті є виправлення помилки стосовно матримоніальних зв'язків чернігово-сіверського князя Святослава Ольговича, а саме приписування йому шлюбу з донькою половецького хана у 1108 р. **Методологічно** робота здійснена на основі історико-антропологічного підходу. **Науково новизною** дослідження є те, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній історичній науці це питання згадувалося лише принагідно. **Висновки.** У статті 6615 р. «Повісті минулих літ» відзначено, що один із синів новгород-сіверського князя Олега Гориславича був одружений із донькою половецького хана. Ім'я пошлюбленого в той час Ольговича у цьому джерелі не вказане. Однак у роботі В.М. Татищева він інтерпретований як Святослав. Більшість дослідників дотепер вважає, що ці унікальні відомості він взяв із тих джерел, які перегодом були втрачені. Правда, частина з них висловлює сумніви щодо усталеної в історіографії позиції стосовно одруження Святослава Ольговича в 1108 р. Однак, як не парадоксально, але від 20-х рр. XIX ст. науці відоме ще одне джерело – «Вчення про числа» Кірика Новгородця (1136 р.), яке повністю заперечує інформацію В.М. Татищева. В авторській приписці до цього твору вказано на тридцятилітній вік Святослава Ольговича на момент завершення роботи над рукописом. Тож, виходячи з правил сучасного літочислення, у 1108 р. він мав всього 2–3 роки, а в такому віці в домонгольській Русі чоловіки не одружувались, навіть і з волі владних батьків. Наведені у розвідці джерела дозволяють дійти висновку, що в 1108 р. насправді був укладений шлюб не Святослава Ольговича, як традиційно вважалося, а його старшого брата Всеволода.

Ключові слова: Олег Гориславич, Святослав Ольгович, Всеволод Ольгович, Ольговичі, одруження, шлюб, князь.

Давні літописи, основні письмові джерела з історії Русі, містять чимало відомостей про чернігово-сіверських князів XI – першої половини XIII ст. Отже, при висвітленні їхніх біографій у дослідників не повинні були б виникати труднощі. Однак літописи переважно інформують про політичну діяльність правителів, але поза увагою здебільшого залишається приватне життя. Стосується це як дат народження, так і матримоніальних зв'язків багатьох представників чернігово-сіверського князівського роду. Та все ж інколи, нехай і з великою долею вірогідності, ці питання можна з'ясувати, спираючись на побіжні літописні відомості та дані інших джерел. Зокрема, це стосується й нашої теми.

Князь Олег Святославич (середина XI ст. – 1.8.1115 р., а згідно з С.В. Цибом, 1.8.1116 р.), який завдяки автору «Слова о полку Ігоревім» часто фігурує в історіографії з прізвищем «Гориславич», передусім відомий як засновник цілої династії чернігово-сіверських князів. Її представників аж до самої монгольської навали на сторінках літописів називають Ольговичами¹. Протягом життя він обіймав різні князівські столи на Русі. Зокрема, протягом 1094–1096 рр. й чернігівський. Помер він у статусі новгород-сіверського правителя².

¹ Циб С.В. Когда Владимир Мономах стал киевским князем? *RUTHENICA. Альманах середньовічної історії та археології Східної Європи*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Т. IX. С. 27.

² Васюта О.О. Олег Гориславич: людина і князь. *Карнабідівські читання*. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. Вип. 4.

Із джерел знаємо про чотирьох синів Олега Гориславича: Всеволода, Ігоря, Святослава й Гліба. Роки народження жодного з них у літописах не відображені. Встановити їх приблизно могли б допомогти відомості про час укладання їхніх шлюбів, бо на Русі, згідно з тогочасною традицією, базованою на церковних правилах, чоловіки одружувалися, починаючи від 15-річного віку³. У зв'язку з цим увагу привертає літописне повідомлення зі статті 6615 (1107) р. «Повісті минулих літ»: «Преставися княгини, С(вя)тополча м(а)ти, м(е)с(я)ца генвар(я) вь 4 д(е)нь. Томьж(е) лет(е) м(е)с(я)ца тогоч иде Володимерь [Мономах] и Д(а)в(и)дь [Святославич] и Олегъ [Святославич] къ Аспе (половецький хан – О.В.) и ко другому Аспе и створиша мирь. И поя Володимерь за Юргя (син Мономаха – О.В.) Аспину дщерь, Осеневу внуку, а Олегъ поя за с(ы)на Аспину дщерь, Гиргеневу внуку (підкреслення – О.В.), м(е)с(я)ца генвар(я) 12 д(е)нь»⁴. Повністю ця літописна стаття позначена 6615 р., але, виходячи з послідовності викладених там подій (шлюби синів Володимира Мономаха та Олега Гориславича), її треба датувати відповідно до сучасного літочислення 12 січня не 1107 р., а вже наступного 1108 р.⁵

У цьому літописному повідомленні ім'я сина Олега Святославича, який одружився у 1108 р., не згадане. Однак в історіографії вже давно набула фактичної хрестоматійності теза, що тоді був укладений шлюб саме Святослава Ольговича. Наприклад, раніше такої думки дотримувалися П.В. Голубовський, М.С. Грушевський, В.В. Мавродин, Л.С. Махновець, а в наш час – Л.В. Войтович⁶. Поділяв її також і Є.В. Пчелов, але у пізнішій роботі переглянув її⁷. Усталена думка дослідників ґрунтується на відомостях, відображених у роботі В.М. Татищева, який вказував, що 6615 р. з донькою хана Аспи одружився саме Святослав Ольгович⁸. При цьому історик не вказав на джерело інформації.

Святослав Ольгович у давньому літописанні згадується неодноразово. Відомо, що протягом свого життя він посідав князівські столи у Путивлі, Новгороді, Курську, Новгороді-Сіверському, а помер 15.02.1164 р. у статусі чернігівського володаря. Крім того, літописи повідомляють і про його приватне життя. Так, згідно з Новгородським першим літописом старшого ізводу, у 1136 р. Святослав Ольгович одружився у Новгороді⁹. Як також впливає з літописних свідчень, у цьому шлюбі у нього народилися: донька, ім'я якої невідоме (9.1.1149 р. видана заміж за Романа Ростиславича); син Олег (у 1147 р. названий ще «детятемь»), донька Марія (нар. 7.8.1149 р.), сини Ігор (герой «Слова о полку Ігоревім», нар. 3.4.1151 р.) та Всеволод (вперше згаданий 1159 р.)¹⁰. До того ж, як вказує виявлене у київському Софійському соборі графіті, у Святослава Ольговича була ще одна невідома на ім'я донька, котра стала дружиною дорогобузького князя Володимира Андрійовича¹¹. У літописах вона, без вказівки на походження, згадується лише один раз 1170 р. у зв'язку зі смертю чоловіка¹². Рік укладання шлюбу Володимира Андрійовича з цією Святославною в джерелах не відображений. Сам князь Святослав Ольгович у найдавнішому літописанні вперше згаданий під 1136 р.¹³ У пізніших джерелах про нього повідомляється вже під 1111 р. у зв'язку з антиполовецькою виправою руських володарів¹⁴. На думку Л.С. Махновця, ім'я саме Святослава Ольговича присутнє й у статті 6615 (1107) р. «Повісті минулих літ», де він згаданий серед князів, які здійснили похід на половців¹⁵.

Таким чином, усе вищезазначене ніяк не заперечує повідомлення В.М. Татищева про укладання шлюбу саме Святослава Ольговича з донькою половецького хана Аспи. Отже,

³ Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. Москва–Ленинград: Наука, 1966. С. 188; Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі. *Український історичний журнал*. 1992. № 1. С. 135; Долгов В.В. Сокровенная жизнь Древней Руси. «Мы одной крови!» Москва: Эксмо; Яуза, 2013. С. 32.

⁴ Полное собрание русских летописей: В 44-х т. Москва: Языки русской культуры, 1997. Т. 1. Стб. 282–283.

⁵ Літопис Руський. Київ: Дніпро, 1989. С. 162.

⁶ Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Историко-генеалогічне дослідження. Львів: Видання Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 42; Голубовський П.В. История Северной земли до половины XIV ст. Київ: В университетской типографии (И.И. Завадского), 1881. С. 103; Грушевський М.С. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1992. Т. 2. С. 104; Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй пол. XIV в.). Ленинград: Издание ЛГУ, 1940. С. 211; Літопис Руський. С. 162.

⁷ Пчелов Е.В. Рюриковичи. История династии. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. С. 152; Його ж. Генеалогія семьи Юрия Долгорукого. *RUTHENICA: альманах*. Київ, 2004. Вип. 3. С. 71–72.

⁸ Татищев В.Н. История Российская: В 7 т. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 2. С. 125; Татищев В.Н. История Российская: В 7 т. Москва–Ленинград: Наука, 1964. Т. 4. С. 177.

⁹ Летописец Новгородский. Москва: Московская типография, 1781. С. 19.

¹⁰ Літопис Руський. С. 219, 276; Полное собрание русских летописей: В 44-х т. Москва: Изд-во восточной литературы, 1962. Т. 2. Стб. 339–340, 368, 376, 422, 506.

¹¹ Высоцкий С.А. Киевские граффити XI–XVII вв. Київ: Наукова думка, 1985. С. 25–31.

¹² Літопис Руський. С. 297; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 546–547.

¹³ Летописец Новгородский. С. 19; Літопис Руський. С. 190; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 300.

¹⁴ Полное собрание русских летописей: В 44-х т. Санкт-Петербург: В типографии Э. Праца, 1856. Т. 7. С. 21; Полное собрание русских летописей: [в 44-х т.]. Санкт-Петербург: В типографии Леониды Демиса, 1863. Т. 15. Стб. 190.

¹⁵ Літопис Руський. С. 161.

зважаючи на достовірність цієї інформації та шлюбний вік чоловіків на Русі, можна було б вважати, що цей князь народився не пізніше 1093 р. Однак цей висновок можна спростувати, апелюючи до джерела, яке має не літописний і навіть не актовий характер. Вочевидь, через це воно і залишилося поза увагою дослідників, які стосовно літописного повідомлення про одруження сина Олега Святославича у 1108 р. поклалися на інформацію В.М. Татищева.

Ще у 20-х рр. XIX ст. до наукового обігу було введено так зване «Вчення про числа» Кірика Новгородця¹⁶. Сам автор у своєму творі вказав, що написав його в 1136 р. Однак до нашого часу він дійшов не в оригіналі, а у декількох значно пізніших списках, найдавніші з яких належать до XVI ст.¹⁷ При цьому науковці вказують, що їх протографом безсумнівно є твір XII ст., на що вказує форма написання числових знаків¹⁸.

«Вчення...» є трактатом про правила підрахунку часу та основні поняття юліанського календаря, який також дає уявлення про застосування їх датуючих характеристик¹⁹. Отже, загалом цей твір наше питання не порушує, але суттєву інформацію дає кінцева авторська приписка. А саме: «Писах же в велицем Новѣгородѣ азъ, грѣшныи и хоудыи калоугерь антонов Кирикъ діаконъ, доместикъ ц(е)ркви с(вя)тыа б(огороди)ца. При ц(а)рѣ гречестем Іоанѣ, кн(я)зю же С(вя)тославоу, с(ы)ноу Олговоу, в княженїи живоущи в Новѣгородѣ лѣт 1, от рода лѣт 30 (підкреслення – О.В.), б(о)гъ же емоу да продлѣтї ть лѣта. І еше прї архїеп(иско)пе новгородстемь бог(о)любивом Нифонтѣ»²⁰.

Одразу зазначимо, що ця приписка має цілий ряд історичних прив'язок, які дозволяють з'ясувати їх відповідність реаліям вказаного у «Вченні» часу його написання й перевірити рівень її достовірності.

Отже, спочатку йдеться про те, що на момент закінчення твору його автор був ченцем Антонієвого монастиря у Новгороді й одночасно – «доместиком» Богородичного храму цієї обителі. Як випливає з інших джерел, у 1136 р. такий монастир насправді існував. Вперше він згадується в Новгородському першому літописі старшого ізводу під 1117 р.²¹ Між іншим, у повідомленні зазначено, що тоді в цьому монастирі була закладена й кам'яна церква Св. Богородиці²². Остаточно ж збудували її у 1119 р.²³

Також цілком відповідають історичній дійсності й вказівки, що «Вчення» було написано в часи правління «царя грецького Іоана» та у перший рік новгородського князювання Святослава Ольговича. У першій з них згадується візантійський імператор Іоанн II Комнін, який володарював у 1118–1143 рр.²⁴ Стосовно ж Святослава Ольговича у Новгородському першому літописі старшого ізводу зазначено, що стіл у Новгороді він зайняв 19 липня 1136 р. і перебував на ньому до 17 квітня 1138 р.²⁵

Згідно з літописними джерелами згаданий у приписці Нифонт у 1136 р. насправді також керував новгородською церковною кафедрою. Її він очолив 1 січня 1131 р. (за тогочасним літочисленням у літописі ця подія позначена 1130 р.)²⁶. На новгородській кафедрі Нифонт перебував до своєї смерті 21 квітня 1156 р.²⁷ Правда, у приписці він фігурує з титулом архієпископа, а це може, принаймні на перший погляд, викликати певні питання.

Одразу зауважимо, стосовно приналежності цього титулу Нифонту серед дослідників суперечок немає. Останнє чітко підтверджується датованим 1148 р. написом на антимінсі в Миколо-Дворищенському храмі Новгорода, де його згадується саме як архієпископа²⁸. Однак стосовно часу здобуття Нифонтом цього титулу думки науковців різняться. Так, наприклад, Я.М. Щапов вказує, що згідно з датованими джерелами Нифонт протягом своєї каденції на новгородській кафедрі архієпископом іменувався не завжди. Причому, як зазначає дослідник, у джерелах наявне титулування його єпископом навіть після того, як він згадувався вже з титулом архієпископа²⁹. Отже, згідно з Я.М. Щаповим, насправді не існувало єдиної часової межі, коли єпископство Нифонта переросло в його постійне архієпископство.

¹⁶ Мильков В.В., Симонов Р.А. Кирик Новгородец: ученый и мыслитель. Москва: Кругъ, 2011. С. 13.

¹⁷ Там само. С. 301–303.

¹⁸ Там само. С. 87.

¹⁹ Симонов Р.А. Кирик Новгородец – ученый XII в. Москва: Наука, 1980. С. 93.

²⁰ Мильков В.В., Симонов Р.А. Кирик Новгородец... С. 324–325.

²¹ Летописец Новгородский... С. 11.

²² Там само.

²³ Там само. С. 12.

²⁴ Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С. Б., Файда О.В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. Львів: Априорі, 2011. С. 643.

²⁵ Летописец Новгородский... С. 19, 21.

²⁶ Там само. С. 15.

²⁷ Там само. С. 30.

²⁸ Назаренко А.В. Архиепископы в Русской церкви домонгольского времени. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*. 2015. № 4. С. 68.

²⁹ Щапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. Москва: Наука, 1989. С. 66.

Зовсім іншої точки зору стосовно цього питання дотримувався М.Д. Присьолков. Він вважав, що архієпископський титул Ніфонт отримав від константинопольського патріарха в 1149 р. Причиною цього, на думку історика, стала непоступливість новгородського владика стосовно визнання київським митрополитом Кліма Смолятича, обраного на цю кафедру у 1147 р. в обхід Константинополя³⁰. Пізніше цей погляд поділяв і О.С. Хорошев. Правда, виходячи з дати на антимінсі з Микола-Дворищенського храму, отримання Ніфонтом архієпископського титулу він датує періодом перед 1148 р.³¹ У наші дні цю думку поділяє і О.М. Назаренко. Він також вказує, що іменуватися архієпископом названий новгородській владика почав від 1147/1148 рр., тільки, на відміну від попередників, відбулося це не з руки патріарха, а легітимного київського митрополита, який під ту пору перебував у Константинополі³². Як вважає О.М. Назаренко, останній надав Ніфонті право заміщати себе в керуванні тими руськими епархіями, очільники яких не визнали митрополитом Кліма Смолятича³³.

Особисто нам у розв'язанні питання архієпископства Ніфонта найбільш переконливіми видаються погляди О.М. Назаренка. Однак титулування архієпископом цього новгородського владика у «Вченні» Кірика також їм не суперечить. Справа в тому, що цей твір дійшов до нас у пізніх списках, де, як цілком справедливо вказав Я.М. Щапов, явно відобрана й пізня літописна традиція іменувати архієпископами всіх новгородських архієреїв³⁴. Прикладом цьому можуть слугувати ті ж новгородські літописи, найдавніші списки яких відносяться до XIV–XV ст.

Отже, крім архієпископського титулу Ніфонта, який з'явився в приписці завдяки пізньому переписувачу, видно, що інші її історичні прив'язки повністю відповідають вказаному у «Вченні» часу його створення. Відтак стосовно нашої теми варте уваги ще одна присутня в приписці вказівка, а саме згадка Кірика про тридцятирічний вік Святослава Ольговича, який він мав на момент написання «Вчення».

Як вказують В.В. Мільков та Р.О. Симонов, у цьому творі присутні певні орієнтири, які дозволяють визначити, принаймні значно звузити, той часовий термін, коли «Вчення» було закінчене. До таких належать зауваження Кірика, що свій твір він уклав у перший рік правління Святослава Ольговича в Новгороді та в 14-й рік індікта. Згідно з літописом, в Новгороді цей князь утвердився 19 липня 1136 р. Як зазначають дослідники, це свідчить про те, що роботу над «Вченням» Кірик закінчив після 19 липня, але до 1 вересня 1136 р.³⁵ Між іншим, верхня дата цього терміну підтверджується ще й використанням візантійської системи літочислення, у якій першим днем нового року вважалося саме 1 вересня³⁶. Відповідно, якби «Вчення» було написано пізніше цієї дати, то Кірик не вказував би, що створив його у 6644 (1136) р., окресливши його першим роком князювання Святослава Ольговича у Новгороді. Отже, зважаючи на дотримання автором «Вчення» такої хронології та його вказівку на тридцятирічний вік князя в час закінчення цього твору, народження Святослава Ольговича відповідно до сучасного літочислення можна віднести до періоду з вересня 1105 р. до серпня 1106 р.

Таким чином, як засвідчив проведений аналіз приписки у «Вченні» Кірика, у нас немає підстав недовіряти тій інформації. Відтак це стосується й часу народження Святослава Ольговича. У такому разі можемо констатувати, що згадки в пізніх літописах про присутність цього князя в коаліції руських володарів, які у 1111 р. здійснили похід проти половців, очевидно не відповідають дійсності, принаймні є доволі сумнівними. Навряд чи Святослав Ольгович, з огляду на вік, 5–6 років, міг взяти участь у поході. Таку діяльність руські князичі починали у старшому віці. Наприклад, Володимир Мономах у своєму «Повчанні» вказав, що перші походи й «лови» він здійснив у 13 років³⁷. До речі, у найдавнішому літописанні про участь Святослава Ольговича в антиполовецькому поході 1111 р. не повідомляється³⁸. Хибною можна вважати й думку Л.С. Махновця стосовно присутності імені цього князя в переліку руських володарів, наведеному в «Повісті минулих літ» під 1107 р., які тоді також здійснили виправу. Як видно з вищенаведеного, у цей час Святослав Ольгович взагалі мав всього 1–2 роки від народження.

³⁰ Приселков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. Санкт-Петербург: Наука, 2003. С. 211.

³¹ Хорошев А.С. Церковь в социально-политической системе Новгородской феодальной республики. Москва: Изд-во Московского университета, 1980. С. 28–31.

³² Назаренко А.В. Архиепископы в Русской церкви... С. 72, 75.

³³ Там само. С. 72.

³⁴ Щапов Я.Н. Государство и церковь... С. 65.

³⁵ Мильков В.В., Симонов Р.А. Кирик Новгородец... С. 120.

³⁶ Цыб С.В. Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет». Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2011. С. 238.

³⁷ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 247.

³⁸ Там само. Стб. 289.

Визначення часу народження Святослав Ольговича, як гадаємо, також дозволяє по-новому поглянути й на ідентифікацію згаданого без імені в «Повісті минулих літ» сина Олега Гориславича, якого батько одружив у 1108 р. Отже, враховуючи визначений час появи на світ Святослава Ольговича та приймаючи відомості В.М. Татищева про укладання саме ним шлюбу цього року як достовірні, ми повинні будемо визнати й те, що князь одружився у віці 2–3-х років. З тогочасною традицією це не збігається. Правда, у джерелах можна знайти й інший приклад. Стосується він Костянтина Всеволодовича (син володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо), який, згідно з літописами, народився у 1185 р., а одружений батьком був у 1195/1196 рр.³⁹ Однак зауважимо, що протягом домонгольського періоду історії Русі цей приклад є поодиноким, що засвідчує його неординарність. Крім того, як бачимо, навіть у цьому випадку шлюб княжича було укладено, коли він мав вже 10–11 років. Приклади одруження ще у більш ранньому віці в джерелах відсутні. Таким чином, цілком слушним був Є.В. Пчелов, єдиний серед дослідників, хто звернув увагу на інформацію приписки у «Вченні» Кірика про вік Святослава Ольговича, правда, у контексті розгляду іншої теми. Дослідник вказав, що останній не міг бути тим сином Олега Святославича, про шлюб якого йдеться у «Повісті минулих літ» під 1107 (1108) р.⁴⁰ Виходячи з цього, постає логічне питання: хто з інших Ольговичів тоді одружився?

Як вже зазначалося, крім Святослава, в Олега Гориславича також були ще сини Всеволод, Ігор та Гліб. На жаль, роки їхнього народження у джерелах не відображені. Однак, зважаючи на побіжні свідчення останніх, а саме інформацію про князівські столи, які вони обіймали, можна вважати, що серед всіх Ольговичів першим з'явився на світ Всеволод, потім Ігор, а далі Святослав та Гліб. Отже, як впливає з такої вікової градації синів Олега Святославича, взяти шлюб у 1108 р. Гліб Ольгович також не міг, бо був ще молодшим за брата Святослава. Відповідно, кандидатами на це одруження можуть вважатися тільки два старші Ольговичі.

Про сім'ю Ігоря Ольговича джерела не надають практично ніяких навіть побіжних відомостей. Стосується це як його дітей, так і його дружини. Вона згадується всього єдиний раз під 1146 р., але без вказівки на її походження⁴¹.

На відміну від Ігоря, про Всеволода Ольговича джерела інформують значно ширше. Неодноразово згадується там і його дружина Марія Мстиславівна, донька старшого сина Володимира Мономаха⁴². Фігурують у джерелах і їхні діти: Святослав (один з героїв «Слова о полку Ігоревім», народився до 1128 р., як видно з його одруження у 1143 р.), Звенислава (народилася близько 1128/1129 рр., на що вказує її заміжжя з польським князем Болеславом Високим у 1142 р.), Ярослав (народився у 1139 р.)⁴³. В.М. Татищев згадував ще одну доньку Всеволода Ольговича – Анну⁴⁴. Р.В. Зотов вважав, що вона була в шлюбі з теребовлянським князем Ігорем Васильковичем⁴⁵. Однак, на наш погляд, ця згадка В.М. Татищева є доволі сумнівною. Тим більше, що сам він вказав, що Анна Всеволодівна є дружиною Ігоря Святославича, великого князя київського⁴⁶. Однак насправді такого князя не було.

Таким чином, можна було б вважати, що з донькою хана Аєпи в 1108 р. одружився саме Ігор Ольгович, але, насправді, стосовно його старшого брата Всеволода це питання не може мати однозначної відповіді. На нашу ж думку, Всеволода Ольговича воно безпосередньо і стосується.

Іхній батько Олег Гориславич був одружений тричі. Найвірогідніше, першою його дружиною була представниця роду Генріха Лева, саксонського герцога, який жив у другій половині XII ст.⁴⁷ Потім, перебуваючи у вигнанні у Візантії, близько 1082/1083 рр. Олег Святославич вдруге взяв шлюб із Феофанією Музалон, донькою чи близькою родичкою риторів імператорського двору Музалона, а згодом очільника патріаршої школи Св. Петра

³⁹ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 396; Полное собрание русских летописей... Т. 7. С. 103; Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 82–83, 85.

⁴⁰ Пчелов Е.В. Генеалогия семьи Юрия Долгорукого... С. 71–72.

⁴¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 335.

⁴² Там само. Стб. 309, 537, 612; Полное собрание русских летописей: В 44-х т. Санкт-Петербург: В тип-и Э. Праца, 1845. Т. 2. С. 317.

⁴³ Літопис Руський. С. 192, 193, 195; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 306, 308, 313, 327.

⁴⁴ Татищев В.Н. История Российская. Т. 4. С. 105.

⁴⁵ Зотов Р.В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и Черниговском княжестве в татарское время. Санкт-Петербург: Тип-фия братьев Пантелеевых, 1892. С. 269.

⁴⁶ Татищев В.Н. История Российская. Т. 4. С. 105.

⁴⁷ Васюта О.О. Олег Гориславич: людина і князь... С. 39–40.

в Константинополі⁴⁸. А втретє – не раніше другої половини 90-х років XI ст. він одружився з донькою половецького хана Осолука⁴⁹.

Від першого шлюбу Олег Святославич мав тільки доньку⁵⁰. Стосовно його синів подібного роду інформацію джерела надають тільки про Святослава Ольговича, матір'ю якого, була саме Осолукивна⁵¹. Її сином також можна вважати й Гліба Ольговича, який доводився меншим братом Святославу. На відміну від останнього, про Всеволода та Ігоря Ольговичів у цьому плані такі прямі вказівки в джерелах відсутні. Однак з'ясувати це питання, а в контексті нашої теми воно має велике значення, все ж можна.

Серед дослідників уже давно прийнято вважати, що в хрещенні Всеволод Ольгович отримав ім'я Кирило⁵². У письмових джерелах цей факт не відображено, але він засвідчується заснуванням Всеволодом свого патронального Кирилівського монастиря під Києвом, де згодом також були поховані його дружина Марія Мстиславівна та старший син Святослав⁵³. Таке ж хрестильне ім'я цей Ольгович здобув на честь Кирила Олександрійського (кінець 70-х рр. IV ст. – 444 р.), канонізованого у 446 р., який за свого життя уславився боротьбою з ерессю Несторія⁵⁴. Однак у зв'язку з цим одразу привертає увагу той факт, що на Русі культ Кирила Олександрійського не був поширеним, не мав він популярності і серед Рюриковичів⁵⁵. До речі, у домонгольський період Всеволод Ольгович став єдиним князем, який своє хрестильне ім'я отримав на честь цього святого. Із цього приводу І.Є. Марголіна цілком слушно зауважила, що культ Кирила Олександрійського своїм вшануванням у сім'ї Олега Гориславича, очевидно, завдячує саме його візантійській дружині Феофанії Музалон, яка до того ж ще й походила з родини церковників⁵⁶. Саме її дослідниця вважає матір'ю Всеволода Ольговича⁵⁷. Такої ж думки дотримується й В.І. Ульяновський⁵⁸. Не бачимо підставив заперечувати її й ми.

Крім того, як вказує В.І. Ульяновський, серед всіх синів Олега Святославича Всеволод був єдиним, хто народився у шлюбі Гориславича з Феофанією Музалон. З цього приводу дослідник зазначив, що за візантійською традицією св. Кирило Олександрійський вшановувався парно з св. Афанасієм Олександрійським⁵⁹. Однак, як свідчать джерела, ніхто з менших братів Всеволода Ольговича не був у хрещенні названий Афанасієм. Стосується це й Ігоря Ольговича, який мав хрестильне ім'я Георгій⁶⁰. Отже, як зацентовує В.І. Ульяновський, три менші Ольговичі були народжені в іншому шлюбі їхнього батька. Певним чином це також підтверджується й тією відстороненістю, яка доволі часто простежується в джерелах стосовно стосунків Всеволода Ольговича з його братами. Наприклад, у 1143 р., коли він сидів вже в Києві, брати дорікали йому: «Оже любовь имбеть съ Мстиславичи, съ шюрьями своими, а с нашими ворогы, и осажалъся ими около, а намъ на безголове и безъмбие, и собъ»⁶¹.

Із джерел невідомо, коли померла Феофанія Музалон. Однак з'ясувати це, бодай із великою долею вірогідності, як вважаємо, може допомогти одна річ, вірніше, місце її знахідки. До наукового обігу вже давно були введені дві печатки цієї княгині, але інформація про їх походження відсутня. У 2013 р. ще одну буллу Феофанії Музалон опублікував В.І. Ульяновський. Особливістю цієї печатки є те, що вона має чітку прив'язку до території Русі⁶². Як відомо, одружившись у Візантії, з 1083 р. Олег Святославич перебував у Тмутаракані, а на Русі він утвердився тільки у 1094 р., коли в кінці липня цього року відвоював Чернігів у Володимира Мономаха⁶³. Отже, місце знахідки введеної В.І. Ульяновським до наукового обігу третьої булли Феофанії Музалон, як гадаємо, також побіжно

⁴⁸ Васюта О.О. Олег Гориславич: людина і князь... С. 38; Ульяновский В.И. Новая булла Феофано Музалон и загадка «архонтессы Росии»: почти крамольные заметки историка на сфрагистическую тему. *Сфрагистичний щорічник*. Київ, 2013. Вип. IV. С. 67–68.

⁴⁹ Васюта О.О. Олег Гориславич: людина і князь... С. 42.

⁵⁰ Там само. С. 40.

⁵¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 334.

⁵² Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва: Индрик, 2006. С. 504–505; Марголіна І.Є. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва. Київ, 2001. С. 60–64; Янин В.Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. Москва: Наука, 1970. Т. 1. С. 71.

⁵³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 612, 680.

⁵⁴ Марголіна І.Є. Кирилівська церква... С. 67–69.

⁵⁵ Ульяновский В.И. Новая булла... С. 74.

⁵⁶ Марголіна І.Є. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва... С. 71–72.

⁵⁷ Там само. С. 72.

⁵⁸ Ульяновский В.И. Новая булла... С. 74–75.

⁵⁹ Там само. С. 75.

⁶⁰ Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. С. 561–562.

⁶¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 313.

⁶² Ульяновский В.И. Новая булла... С. 77.

⁶³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 196, 216–217.

свідчить, що у 1094 р. на Русь Олег Святославич прийшов разом зі своєю візантійською дружиною.

Згідно з думкою В.І. Ульяновського, наступний шлюб Олега Святославича з донькою хана Осолука був укладений близько 1090 р.⁶⁴ Однак, як бачимо, таке твердження є хибним. На наш погляд, навіть якщо Феопанія Музалон померла невдовзі після прибуття на Русь, то через несприятливі політичні обставини, у які тоді потрапив Гориславич, на наступне одруження аж до кінця 1097 р. у нього просто не було часу та можливості. Як впливає з джерел, вже у травні 1096 р. Святополк Ізяславич і Володимир Мономах розпочали війну проти Олега Святославича. У результаті він змушений був залишити Чернігів, а після невдалої облоги в Стародубі пішов до брата в Смоленськ⁶⁵. У кінці 1096 – на початку 1097 рр. Гориславич захопив у Мономаха Ростово-Суздальщину, але після поразки від сина останнього, втративши також рештки своїх попередніх володінь, він взагалі опинився у статусі ізгоя⁶⁶.

Спокійні часи для Олега Святославича почалися тільки після з'їзду князів у Любечі на початку листопада 1097 р.⁶⁷ Отже, одружитися з донькою хана Осолука Гориславич найраніше міг чи у кінці 1097 р., чи вже у 1098 р. Між іншим, таке датування цього шлюбу побіжно підтверджується ще одним фактом. На Любецькому з'їзді Олег Святославич як компенсацію за пониження свого статусу отримав від Володимир Мономаха Курське Посем'я⁶⁸. Відтак завдяки цьому надбанню володіння Гориславича вперше почали безпосередньо межувати з землею кочовиків. Батько ж його третьої дружини належав до угруповання так званих «диких половців»⁶⁹. Згідно з С.О. Плетнєвою, їхні кочів'я знаходились по сусідству з Курським Посем'ям, у межір'їччя Осколу та Сіверського Донця чи безпосередньо на останньому⁷⁰. Олег Святославич і раніше використовував половців у своїх інтересах. Однак такий збіг у місцерозташуванні нових володінь Гориславича та кочів'їв його половецького тестя свідчить, що цей союз був зумовлений саме отриманням Олегом Курського Посем'я. До Любецького з'їзду 1097 р. воно йому не належало.

Таким чином, Ігор Ольгович, первісток у шлюбі Гориславича та Осолуківни, найраніше міг народитися в другій половині 1098 чи в 1099 рр. Відповідно, 12 січня 1108 р., коли, згідно з «Повістю минулих літ», був укладений шлюб невідомого на ім'я сина Олега Святославича, Ігор мав не більше 9 років. Отже, за віком він навіть поступався вже згаданому Костянтину Всеволодовичу, якого батько одружив у 10–11 років. Однак ще раз наголосимо, що й цей випадок є єдиним у всій історії домонгольської Русі.

Відтак у 1108 році насправді одружився не Святослав Ольгович, про що пише В.М. Татищев, а саме його старший брат Всеволод. Більшість дослідників як давніші, так і сучасні, вважають, що окремі унікальні відомості В.М. Татищева походять із джерел, які не збереглися до нашого часу. У цьому ж випадку, наприклад, згідно з Є.В. Пчеловим, ототожнюючи одруженого 1108 р. сина Гориславича зі Святославом Ольговичем, В.М. Татищев, найвірогідніше, виходив з подальших союзних стосунків цього князя з Юрієм Довгоруком, шлюб якого також був тоді укладений⁷¹. По суті, В.М. Татищев просто увів ім'я Святослава в літописне повідомлення, послуговуючись виключно своїми умовиводами. Як засвідчує ґрунтовне дослідження О.П. Толочка, присвячене «Історії Російській» В.М. Татищева, такий прийом останній застосовував доволі часто⁷².

Також зазначимо, що визначений нами шлюб Всеволода Ольговича з донькою половецького хана Аєпи у 1108 р. жодним чином не суперечить і літописним свідченням про дружину цього князя Марію Мстиславівну. Як впливає з джерел, вона була значно молодшою за свого чоловіка. Передусім на це недвозначно вказують роки їх смерті. Всеволод Ольгович помер у 1146 р., маючи тоді близько 60 років⁷³. Марія Мстиславівна, згідно з джерелами, пережила Всеволода аж на 33 роки й померла у 1179 р.⁷⁴ Їхній первісток Святослав також народився не раніше другої половини 1120-х рр. Отже, це свідчить про

⁶⁴ Ульяновский В.И. Новая булла... С. 75.

⁶⁵ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 220–221.

⁶⁶ Там само. Стб. 226–230.

⁶⁷ Літопис Руський. С. 146.

⁶⁸ Дімін М. Любецький з'їзд і пониження статусу Олега Гориславича. *Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі*. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. С. 15–16; Коваленко В.П. Любецький з'їзд в історії Чернігово-Сіверської землі. *Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі*. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. С. 30.

⁶⁹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 334.

⁷⁰ Плетнева С.А. Половцы. Москва: Наука, 1990. С. 90.

⁷¹ Пчелов Е.В. Генеалогія семьи Юрия Долгорукого... С. 72.

⁷² Толочко А.П. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. Москва: Новое литературное обозрение; Киев: Критика, 2005.

⁷³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 321.

⁷⁴ Літопис Руський. С. 326; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 612.

те, що Марія Мстиславівна була вже другою дружиною Всеволода Ольговича. Взагалі ж їхній шлюб дослідники датують 1124–1126 рр.⁷⁵

Таким чином, проведена робота скоротила на одну суттєву подію загальноприйнятю раніше біографію Святослава Ольговича, але разом із тим і розширила її для його старшого брата Всеволода, значно уточнивши матримоніальні зв'язки останнього. Такі питання доповнюють і політичну історію Русі, особливо її окремих князівств. Письмові джерела з історії Русі вивчаються дуже давно, через що, здавалося б, у них вже неможливо знайти непоміченої іншими науковцями інформації. Однак, як виявляється, так вважати ще зарано, підтвердженням чому, маємо надію, і є запропоноване дослідження.

References

Dimnik, M. (1997). Lyubeczkiy ziyid i ponizhennya statusu Olega Gorislavicha [Lyubetsky Congress and demotion of Oleg Gorislavych]. *Lyubetsky Congress of Princes in 1097 in the historical destiny of Kievan Rus*. Chernihiv, Ukraine.

Dolgov, V.V. (2013). Sokrovennaya zhizn Drevnej Rusi. «My odnoj krovi!» [The secret life of Ancient Russia. «We are of one blood!»]. Moscow, Russia.

Kovalenko, V.P. (1997). Lyubeczkiy ziyid v istoriyi Chernihovo-Siverskoyi zemli [Lyubetsky Congress in the history of Chernihiv-Siversky land]. *Lyubetsky Congress of Princes in 1097 in the historical destiny of Kievan Rus*. Chernihiv, Ukraine.

Litvina, A.F., Uspensky, F.B. (2006). Vybor imeni u russkikh knyazey v X–XVI vv. Dinasticheskaya istoriya skvoz prizmu antropomimiki [The choice of name for Russian princes in the X–XVI c. Dynastic history through the prism of anthroponymy]. Moscow, Russia.

Lopatin, V. (2016). V kakom godu rodilsya i skolko raz zhenilsya starshij syn Mstislava Velikogo [In what year was born and how many times the eldest son of Mstislav the Great got married]. *RUTHENICA. Shchorichnyk serednovichnoi istorii ta arkeolohii Skhidnoi Yevropy – RUTHENICA. Yearbook of Medieval History and Archeology of Eastern Europe*. Kyiv, Ukraine.

Margolina, I.E. (2001). Kyrylivska tzerkva v istoriyi serednovichnoho Kyeva [Cyril's Church in the history of medieval Kiev]. Kyiv, Ukraine.

Milkov, V.V., Simonov, R.A. (2001). Kirik Novgorodecz: uchyonyj i myslitel [Kirik Novgorodets: scientist and thinker]. Moscow, Russia.

Nazarenko, A.V. (2015). Arkhiepiskopy v Russkoj czerkvi domongolskogo vremeni [Archbishops in the Russian Church of pre-Mongol times]. *Drevniaia Rus: Voprosy medievystyky – Ancient Russia: Questions of Medieval Studies*. № 4.

Pchelov, E.V. (2001). Ryurikovichi. Istoriya dinastii [Rurikoviches. The history of the dynasty]. Moscow, Russia.

Pchelov, E.V. (2004). The genealogy of the family of Yuri Dolgoruky. *RUTHENICA: almanakh – RUTHENICA: almanac*. № 3. Kyiv, Ukraine.

Rychka, V.M. (1992). Shlyub i podruznyye zhittya u Kiyivskij Rusi [Marriage and married life in Kievan Rus]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. № 1. Kyiv, Ukraine.

Tolochko, A.P. (2005). «Istoriya Rossijskaya» Vasiliya Tatishheva: istochniki i izvestiya [«Russian History» by Vasily Tatishchev: sources and notifications]. Moscow, Russia; Kiev, Ukraine.

Tsyb, S.V. (2010). Kogda Vladimir Monomakh stal kievskim knyazem? [When did Vladimir Monomakh become the prince of Kiev?]. *RUTHENICA. Almanakh serednovichnoi istorii ta arkeolohii Skhidnoi Yevropy – RUTHENICA. Almanac of medieval history and archeology of Eastern Europe*. № IX. Kyiv, Ukraine.

Tsyb, S.V. (2011). Drevnerusskoe vremyaischislenie v «Povesti vremennykh let» [Ancient Russian time calculation in «The Tale of Bygone Years»]. St. Petersburg, Russia.

Ulyanovsky, V.I. (2013). Novaya bulla Feofano Muzalon i zagadka «arkhontessy Rosii»: pochti kramolnye zametki istorika na sfragisticheskuyu temu [The new bull of Feofano Muzalon and the mystery of the «archontesses of Russia»: almost seditious notes of the historian on the sfragistic theme]. *Sfragistichnyi shchorichnyk – Sfragistic yearbook*. № IV. Kyiv, Ukraine.

Vasyuta, O.O. (2019). Oleh Horyslavych: ludyna i knyaz [Oleg Gorislavych: the man and the prince]. *Karnabid readings*. № 4. Chernihiv, Ukraine.

Voitovych, L.V. (1996). Udilni knyazivstva Rurykovykh i Hedyminovykh u XII–XVI st. Istoryko-heneolohichne doslidzennya [Specific principalities of Rurikovich and Gediminovich in the XII–XVI c. Historical and genealogical research]. Lviv, Ukraine.

Voitovych, L.V., Domanovsky, A.M., Kozak, N.B., Lilyo, I.M., Melnyk, M.M., & Sorochan, S.B et al. (2011). Istoriya Vizantii. Vstup do vizantynistyky [The history of Byzantium. Introduction to the Byzantine]. Lviv, Ukraine.

Васюта Олег Олегович – заступник завідувача відділу наукових досліджень печер та пам'яток археології Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (м. Чернігів, вул. Іллінська, 33-а, Україна).

⁷⁵ Лопатин В. В каком году родился и сколько раз женился старший сын Мстислава Великого. *RUTHENICA. Щорічник середньовічної історії та археології Східної Європи*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2016. Т. XIII. С. 165.

Vasyuta Oleh – deputy head of the cave research and archeology department of the Chernihiv ancient national architectural and historical reserve (33-a Illinska street, Chernihiv, Ukraine).
E-mail: vasutaoleg@gmail.com

**«OLEG MARRIES AEPIN'S DAUGHTER TO HIS SON»:
WHICH OF THE SONS OF PRINCE OLEG GORISLAVICH MARRIED IN 1108?»**

The purpose of the article is to correct a mistake regarding the matrimonial ties of the Chernihiv-Seversky prince Sviatoslav Olhovych, namely to attribute to him the marriage with the daughter of the Polovtsian khan in 1108. Methodologically, the work is based on the historian-anthropological approach. The scientific novelty of the study is that in domestic historical science, and properly in foreign as well, this issue was mentioned only occasionally. Conclusions. Article 6615 of «Primary Chronicle» notes that one of the sons of the Novgorod-Seversky prince Oleg Gorislavych was married with the daughter of the Polovtsian khan. The name of Olhovich, who was married at the time, is not mentioned in this source. But in the work of V.M. Tatishchev, he is interpreted as Svyatoslav. Most researchers still believe that he took this unique information from sources that were subsequently lost. However, some of them express doubts about the position established in historiography regarding the marriage of Sviatoslav Olgovych in 1108. However, paradoxically, but from the 20s of the 19th c., science knows, though not chronicle, another source, namely «The Doctrine of Numbers» by Kirik Novgorodets, written in 1136, which completely denies the information of V.M. Tatishchev on this subject. The author's postscript to this work indicates the thirty-year age of Sviatoslav Olhovych at the time of completion of the manuscript. Accordingly, based on the rules of modern chronicles, in 1108 he was only 2–3 years old, and at that age in the days of pre-Mongol Rus, men did not marry, even at the behest of powerful parents. Logical conclusions, based on sources, allow us to conclude that in 1108 was not married Svyatoslav Olgovich, as traditionally believed, but his older brother Vsevolod.

Key words: Oleg Gorislavych, Sviatoslav Olhovych, Vsevolod Olhovych, Olhovichi, marriage, union, prince.

Дата подання: 7 жовтня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 21 жовтня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Васюта, О. «Оле́гъ по́я за сына Аепину дчерь»: хто з синів князя Олега Гориславича одружився у 1108 році? *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 4–12. DOI: 10.5281/zenodo.7378966.

Цитування за стандартом APA

Vasyuta, O. (2022). «Olehъ poia za syna Aepynu dcher»: khto z syniv kniazia Oeha Horyslavycha odruzhyvsia u 1108 rotsi? [«Oleg marries Aepin's daughter to his son»: which of the sons of prince oleg gorislavich married in 1108?]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 4–12. DOI: 10.5281/zenodo.7378966.

